

I De politiek als supernanny

Opvoeding, jeugdbeleid en de twee soorten vrijheid van
Isaiah Berlin

Scene uit een vliegtuig. Ik zit aan het gangpad, naast me een moeder met een schattig vierjarig dochtertje. Dat dochtertje ontdekt schuin tegenover ons een paar kindjes van haar kleuterklas, en haar moeder vraagt vriendelijk of het meisje even over mij heen mag klauteren om te gaan spelen. Natuurlijk mag dat, en natuurlijk mag ze na drie minuten ook best even terugklimmen om verslag te doen aan mamma en om een speelgoedje te halen. En weer terug naar haar vriendjes. En weer terug, en weer... Nadat dit patroon zich een keer of vijftien heeft herhaald, en de voorbereiding van mijn college toch wat in het gedrang begint te komen, zeg ik tegen het meisje: 'Als je nou de volgende keer weer over me heen wilt klimmen, moet je wel eerst een centje betalen hoor...' Waarop haar moeder opmerkt: 'Ik ben blij dat u er wat van zegt meneer, ik word er zelf helemaal gek van...'

1.1 Opvoeding als gedragstherapie

Opvoeding is een strijdtoneel; of zou dat op zijn minst af en toe moeten zijn. Achter elke voordeur, in elke schoolklas, in elke voetbalclub of jeugdzorginstelling worden dagelijks robbertjes normen, waarden en gedrag uitgevochten. Dat is logisch, want kinderen zijn vooral geneigd te doen wat ze leuk vinden en dat is voor opvoeders niet altijd de meest wenselijke route. Je kunt een kind niets bijbrengen zonder het zo nu en dan te dwarsbomen, zegt de Spaanse opvoedingsfilosoof Savater terecht (2001, p. 88-90). En omgekeerd willen opvoeders soms dingen van kinderen die te veel gevraagd zijn, bijvoorbeeld wanneer ze hun eigen verwachtingspatroon laten domineren over de reële mogelijkheden van het kind. De Utrechtse pedagoog Langeveld (1979) betitelde dit soort 'ingebakken spanningen' als de antinomieën van de opvoeding. Een daarvan is de spanning tussen vrijheid en binding. Kinderen hebben de behoefte om in vrijheid met van alles en nog wat te experimenteren, terwijl volwassenen die experimenteerruimte willen begrenzen om te zorgen dat kinderen niet in angstige en onveilige situaties belanden. Een andere spanning is die tussen ideaal en werkelijkheid: mensen die

opvoeden, moeten voortdurend de balans zoeken tussen de mogelijkheden en behoeften van het kind en de vereisten voor de toekomst. Een overdreven focus op de toekomst legt een te grote druk op het lerende kind, terwijl te weinig aandacht voor de toekomst het kind te weinig uitdaagt om de wereld te willen verkennen. En ten slotte is er de spanning tussen het belang van cultuuroverdracht en cultuurvernieuwing. Kinderen moeten worden ingeleid in de bestaande cultuur, de waarden, normen, gewoonten van de samenleving. Maar anderzijds moeten ze ook de kans krijgen om zich te ontwikkelen tot kritische burgers die met elkaar hun leven en toekomst vormgeven. De inherente spanning tussen vrijheid en dwang is in de pedagogiek een welhaast universeel thema. Vrij zijn is zich bevrijden van onwetendheid en van gedetermineerdheid door onze genen en sociale omgeving, zegt Savater, en daarom vereist de opvoeding tot vrijheid altijd een zekere mate van discipline.

In de opvoeding staat dus heel wat op het spel, en dan gaat het om veel meer dan de gedragsproblemen die je meestal in supernanny-achtige tv-programma's tegenkomt. In dat soort programma's gaat het bijna altijd om ouders die om wat voor reden dan ook geen orde kunnen houden, een kind dat niet op het potje wil of broertjes en zusjes die rollebollend over de vloer gaan. De programma's bieden vrijwel zonder uitzondering gepopulariseerde vormen van gedragstherapie aan, dat wil zeggen: een consequent systeem van belonen en ontmoedigen van gedragsuitingen gebaseerd op de bekende behavioristische conditioneringsprincipes. Succesvolle opvoeding wordt zo ongeveer gelijkgesteld aan gedragsregulering. Dat zien we ook terug in populaire cursussen die worden gegeven in het kader van de opvoedingsondersteuning, bijvoorbeeld door welzijns- en gezondheidsinstellingen. De ondersteuning bestaat vooral uit het leren van *effective parenting*, dat wil zeggen uit instructie hoe je ongewenst gedrag kunt vervangen door gewenst gedrag. Zelden of nooit gaat het over fundamentele en normatieve kwesties zoals de hiervoor genoemde dilemma's die nu eenmaal inherent zijn aan opvoeding. Het lijkt erop of professionals en programmamakers, maar ook wetenschappelijke onderzoekers dit soort opvoedingsdilemma's hebben weggedefinieerd. Ongetwijfeld houdt dat verband met het feit dat deskundigen zich niet graag op normatief of ideologisch terrein begeven; dat zou hun gewenste neutraliteit – die overigens per definitie onmogelijk is wanneer het om opvoeding gaat – in het geding kunnen brengen. In de wereld van het jeugdbeleid heeft deze focus op gedragsregulering in elk geval te maken met de effectiviteitscultus die daar

de afgelopen jaren is gaan domineren. Effective parenting is makkelijk meetbaar en wekt daarmee de illusie dat opvoedingsproblemen snel en langs wetenschappelijke weg te manipuleren zijn. Voor het reguleren van eenvoudig probleemgedrag gaat dat verhaal ook wel enigszins op. Maar gedragsregulering heeft weinig met opvoeden te maken, want daarbij gaat het om veel complexere zaken zoals de vorming van persoonlijkheid, om het ontdekken van identiteit en de zin van je bestaan, om je plaats in cultuur en samenleving. Bij zulke weerbarstige kwesties hebben opvoeders uiteindelijk meer aan wijsheid en gezag dan aan simpele conditioneringsprincipes, en hebben ze meer aan geduld, moed en ervaring dan aan de voor de hand liggende aanwijzing om consequent te zijn. Maar, toegegeven: het genre van de opvoeding als eenvoudige gedragsregulering wint sterk aan populariteit. Daarmee kan je op een handige manier snelle en zichtbare resultaten behalen, zo snel en zichtbaar dat je er zelfs spectaculaire tv-programma's mee kunt maken. Maar niemand laat ooit zien wat er een paar jaar later al dan niet van terechtgekomen is.

Gezaghebbende opvoedingspsychologen als James Garbarino (2008), William Damon (2008) en Richard Lerner (2004) hebben laten zien dat we kinderen, jongeren en ouders ernstig tekortdoen door de kortademige gedragsbenadering die de opvoeding in zijn greep heeft gekregen. Hun onderzoek gaat onder andere over de vraag waarom zoveel jongeren zich vervreemd voelen van de samenleving en nauwelijks echte verbondenheid met anderen ervaren, waarom zovelen geen flauw benul hebben welke zin ze aan hun leven kunnen geven, en natuurlijk: wat daaraan gedaan moet worden. Veel van de problemen die wij tegenwoordig individuele gedragsstoornissen noemen (aandachtsproblemen, middelengebruik, depressies, criminaliteit, spijbelen et cetera), hebben een belangrijke culturele en collectieve component. Met andere woorden: ze hebben ook te maken met de manier waarop het leven van opgroeiende kinderen in de moderne samenleving is georganiseerd, hoe gezinnen en sociale netwerken daarin functioneren, hoe jeugd- en onderwijsbeleid is vormgegeven, en meer in het algemeen: met de aard van de pedagogische cultuur in samenleving en politiek. Het aanpakken van zulke problemen is daarmee ook een complexe zaak. Maar in de samenleving genieten – indien beschikbaar – eenvoudige en snelle oplossingen natuurlijk de voorkeur. De epidemie van ADHD-achtige stoornissen bestrijden we liever met Ritalin dan door ons af te vragen in hoeverre onze tolerantiegrenzen voor kinderen met anders functionerende hersens wellicht zijn afgenomen; jeugdcriminaliteit pakken we

liever aan door morele denkfouten bij individuele jongeren te corrigeren, dan door te bestuderen onder wat voor sociale omstandigheden zulke denkpatronen eigenlijk ontstaan. Het zijn voorbeelden van interventies die berusten op een versimpelde, gefragmenteerde analyse van het betreffende probleem. Er wordt een beperkt deel van de mogelijke oorzaken aangepakt, meestal gelegen op het niveau van het individuele gedrag. ‘Grotere’ oorzaken blijven daardoor vrijwel steeds onaangevoerd. Als er effectiviteit wordt gemeten, dan gaat het steeds over individuele gedragsverandering. Maar of je – bij wijze van spreken – het aantal kinderen dat in een land wordt mishandeld substantieel kunt terugbrengen door het aanbieden van een opvoedingscursus aan alle ouders is maar helemaal de vraag, ofschoon onderzoekers deze ongefundeerde pretentie wel claimen.¹

1.2 Versimpeling en polarisatie

Niet alleen in de sfeer van televisieprogramma’s, opvoedingscursussen en de wetenschappelijke pedagogiek zien we deze voorkeur voor versimpelde en gefragmenteerde oplossingen. Juist ook de stellingen die in politiek en media over opvoeding en de aanpak van jeugdproblemen worden betrokken, worden steeds meer hierdoor gekenmerkt. Eigenlijk gedragen veel politici zich in die zin als gemankeerde supernanny’s. Gemankeerd, omdat de echte supernanny’s weten dat belonen van goed gedrag veel beter helpt dan het bestraffen van slecht gedrag. Politici daarentegen willen alsmaar strakkere grenzen stellen, consequent handhaven, ‘naughty chairs’ oprichten in de vorm van kampementen, slechte ouders bestraffen door bijvoorbeeld de kinderbijslag in te trekken of ze te beboeten voor wangedrag van hun kinderen. Nu heeft de politiek zich altijd wel met de opvoeding bemoeid. En dat kan ook niet anders, want opvoeden is niet alleen een privéaangelegenheid, maar ook een zaak voor de samenleving. Hoe je er ook tegen aankijkt, de wijze van opvoeden heeft niet alleen effecten op het individu, maar ook op diens

¹ Zie bijvoorbeeld interview met prof. Ron Prinz, *Jeugd en Co*, 27-10-2008. Hij stelt: ‘Als we de ontwikkeling van kinderen willen verbeteren en kindermishandeling willen voorkomen, zullen we ervoor moeten zorgen dat iedere ouder (wetenschappelijk gefundeerde) opvoedingsinformatie en steun krijgt.’ Het probleem is echter dat de effecten van opvoedingscursussen wordt bepaald bij mensen die eraan mee willen doen, terwijl het grootste risico juist zit bij mensen die daar juist niet toe gemotiveerd zijn.

sociaal functioneren. En omgekeerd heeft de manier waarop de samenleving en de politiek functioneren een grote impact op de opvoeding, het onderwijs en het jeugdbeleid. In onze tijd houdt de politiek zich eigenlijk vooral met twee onderling verweven opvoedingsthema's bezig, namelijk *incompetente ouders* en *ongehoorzame jeugd*. De vermeende incompetentie van ouders (of soms ook van andere opvoeders zoals leraren of jeugdzorgmedewerkers) wordt vrijwel in het hele politieke spectrum reflexmatig aangewezen als oorzaak van allerlei problemen die zich in de samenleving voordoen, variërend van taalachterstand, voortijdige schooluitval tot aan rondhangen, comazuipen en onveilige seks. Als het gaat om problemen bij jongere kinderen wordt er veelal gepleit voor uitoefenen van dwang of drang op ouders. Regelmatig zijn er pleidooien te horen om – in het belang van het kind – de privacy van het gezin minder zwaarwegend te maken en om desnoods tegen de wil van de ouders achter de voordeur te signaleren en te interveniëren. Het lijkt er sterk op dat jeugdzorginstellingen en kinderrechters de laatste jaren eerder geneigd zijn tot ondertoezichtstelling en uithuisplaatsing vanwege het zogenaamde Savanna-effect.² Als het om jongeren gaat wordt weliswaar nog steeds de incompetentie van ouders tot hoofdoorzaak uitgeroepen, maar zien we vooral maatregelen die op niet mis te verstane wijze hun gedrag in het publieke domein aan banden moet leggen. De centrale gedachte is dat de opvoeding thuis en op school te 'soft' is geworden, dat het toezicht op straat te vriendelijk is, zodat jongeren zich in het publieke domein aan God noch gebod houden. Zelfs door politieke groeperingen die de autonomie van het gezin of het individu hoog in het vaandel dragen, worden maatregelen geeïst om de vrijheid van opvoeding eerder te kunnen inperken. Tot voor enkele jaren kon dit in feite alleen via een strafrechtelijke of een civielrechtelijke maatregel. Maar vrijheidsbeperkende interventies, zoals het oppakken door straatcoaches van minderjarige kinderen die 's avonds op straat lopen, ouders verplichten een opvoedingscontract met de school te sluiten of het opleggen van een 'doe normaal contract' kunnen uitgevoerd worden zonder tussenkomst van de rechter, bijvoorbeeld op instigatie van burgemeester en wethouders van een gemeente.

Het publieke en politieke debat over opvoeding is de afgelopen jaren sterk gepolariseerd. De toon is hoog, de standpunten hebben de

² Savanna was een driejarig meisje dat in 2004 door verwaarlozing en mishandeling is gestorven. In deze zaak is de jeugdzorg ernstige nalatigheid verweten, omdat duidelijke signalen zijn genegeerd en niet doortastend is gehandeld.

neiging steeds radicaler te worden. Het voorstel van de Partij voor de Vrijheid om met scherp te schieten op de knieën van Marokkaanse hooligans spant wat dat betreft voorlopig de kroon. Nu is polarisatie op zichzelf niet erg, zegt bijvoorbeeld de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2009), want het voeren van een scherp debat over urgente maatschappelijke kwesties draagt vaak meer bij aan oplossingen dan het verdoezelen van de problemen. Ten aanzien van maatschappelijke opvoedingsvraagstukken is dat effect ook wel waarneembaar. Wanneer het bijvoorbeeld gaat over het probleem van de jongerenoverlast – na hondenpoep de grootste ergernis van de Nederlandse burger – hebben langzamerhand veel gemeenten in de praktijk ontdekt dat het beleid enerzijds te tolerant, maar anderzijds ook te eenzijdig was. Lang heeft men getracht het probleem op te lossen door het neerzetten van kant-en-klare hangplekken, soms met inspraak over de vraag of deze al dan niet overdekt moest zijn. Wanneer dat de overlast niet bleek terug te dringen, werd overgegaan tot allerlei repressieve maatregelen. Die bleken het probleem echter ook niet op te lossen, maar eerder te verplaatsen. Gaandeweg ontdekten gemeenten het interactieve karakter van het verschijnsel: er is per definitie geen overlast van jongeren zonder dat er buurtbewoners zijn die zich aan hun gedrag storen en daarover klagen (Martineau, 2006). Juist in de interactie, of liever gezegd in het ontbreken daarvan, blijkt vaak het probleem te schuilen (Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2008). Wellicht geven de scherpe maatschappelijke debatten die over dit onderwerp worden gevoerd de noodzakelijke impuls voor een nieuw type oplossingen dat we inmiddels aan de horizon zien verschijnen, zoals buurtbemiddeling, onderzoeksgroepen van volwassen en jonge buurtbewoners, en het Utrechtse initiatief van de Vreedzame Wijk.³

Polarisatie brengt echter ook ernstige risico's met zich mee. Het belangrijkste gevaar is dat polarisatie groepen tegen elkaar opzet. Toen de vroegere minister van Wonen, Wijken en Integratie Eberhard van der Laan in een brief aan de Tweede Kamer schreef dat de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap medeverantwoordelijk is voor de aanpak van criminaliteit en overlast door Marokkaans-Nederlandse jongeren, was dat een welbewust polariserende bijdrage aan het publieke debat.⁴ Het

³ De Vreedzame Wijk is een initiatief dat voortbouwt op het principe van de Vreedzame School, waarin kinderen onder meer zelf leren conflicten in hun eigen omgeving op te lossen via peer-mediation.

⁴ Tweede Kamer, 2008-2009, 29 911 nr.23. Bestrijding georganiseerde criminaliteit.